

Koraljka Crnković (Zagreb)

Η Αλεξανδρινή Γραμματεία - Πηγή των Γνώσεών μας περί της Αδριατικής

Η Αλεξανδρινή Γραμματεία μας παρέδωσε μία καθολική αποτύπωση του κόσμου, όπως τον γνώριζαν οι Έλληνες. Για πρώτη φορά στην Ιστορία της ανθρωπότητας η Έρευνα ενθαρρύνεται χωρίς κανένα περιορισμό και χρηματοδοτείται από το κράτος. Όλοι οι θησαυροί πληροφοριών του παρελθόντος, καταγεγραμμένοι σε Ύμνους, Ποιήματα, Ιστορικά, Επιστημονικά και Φιλοσοφικά κείμενα κωδικοποιούνται, σχολιάζονται και ταξινομούνται σε ένα Ταμείο Γνώσης, προσσιτό στον καθένα. Παλαιές ή νέες γνώσεις έρχονται διαρκώς, αξιολογούνται και προστίθενται στις ήδη υπάρχουσες. Μέσα από αυτήν την ροή και διακίνηση της Γνώσης, διαθέτουμε και τα στοιχεία για μία άλλη, λιγότερο διερευνημένη Γνώση των Ελλήνων για τις Δαλματικές ακτές, η οποία σύρει από το χρόνο <του Μύθου>. Αυτή η Οικουμένη των Ελλήνων στην Αδριατική, είναι εγγύτερη στην αρχική κοιτίδα τους αλλά ελάχιστη γνωστή.

Στο πλαίσιο αυτής της εισήγησης θα περιοριστούμε σε μια σύντομη αρχαιολογική περιήγηση της Αδριατικής. Θα αρκεστούμε στα πιο σημαντικά αρχαία δείγματα της Αλεξανδρινής εποχής, ώστε να προσεγγίσουμε με επιστημονικό τρόπο το θέμα μας.

Όπως για όλα τα αξιοσημείωτα γεγονότα της αρχαίας εποχής, έτσι και για την αρχαϊκή εποχή, όπως αυτή σκιαγραφείται στην περιοχή της Αδριατικής τα τεκμήρια τα αντλούμε από αξιόπιστες πηγές αρχαίων συγγραφέων. Την διαρκή παρουσία του Ελληνισμού μαρτυρούν στοιχεία από έργα του Αριστοτέλη, του Καλλίμαχου, του Απολλώνιου του Ρόδιου, του Στέφανου Βυζάντιου, του Σκύλακα, του Στράβωνα και άλλων. Τα αποσπάσματα των έργων τους λειτουργούν ως αδιαμφισβήτητα τεκμήρια για την διαρκή παρουσία των Ελλήνων στην Αδριατική.

Όλο τον κόλπο μεταξύ των σημερινών Κροατικών και Ιταλικών ακτών οι αρχαίοι Έλληνες τον ονόμαζαν 'Ιόνιο'. Η νεότερη ονομασία 'Αδριατική' προέρχεται από την ονομασία του Ετρουσκικού οικισμού Αδρία, βόρεια από τις εκβολές του ποταμού Ηριδανού (Πάδου).

Στο έργο *Ιλλυρικά*, ο Αππιανός, ιστορικός του 2^{ου} π. Χ. αιώνα, μάς πληροφορεί ότι ο Κύκλωπας Πολύφημος με την Νηρηίδα Γαλάτεια απέκτησαν τρεις γιους: τον Κελτό, τον Ιλλυριό και το Γάλαντα, από τους οποίους πήραν το όνομά τους οι Κέλτες, οι Ιλλυριοί και οι Γαλάτες αντίστοιχα. Στο σχόλιο που αναφέρεται στην Ιλλυρία, ο Στέφανος Βυζάντιος εξηγεί ότι η χώρα αυτή ονομάστηκε από τον Ιλλυριό, γιο του Θηβαίου Κάδμου. Η παλαιότερη αναφορά της Αδριατικής γίνεται κατά την επιστροφή των Αργοναυτών από την Κολχίδα προς την πατρίδα τους, από τότε πιθανόν αρχίζουν οι γνώσεις των Ελλήνων περί Αδριατικής.

Η μεγαλύτερη πηγή μας είναι η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, αλλά και της Περγάμου. Ως πρότυπο για την ίδρυση της στάθηκε η Βιβλιοθήκη της Σχολής του Πλάτωνα. Ο Αριστοτέλης άσκησε μάζεψε χάρτες και όργανα χρήσιμα για τη διδασκαλία των μαθημάτων φυσικής. Έτσι σύντομα η σχολή έγινε περίφημο κέντρο επιστημονικής έρευνας. Στα δεκατρία χρόνια που έμεινε ο Αριστοτέλης στην Αθήνα δημιούργησε το μεγαλύτερο μέρος του έργου του, το οποίο διακρίνει θαυμαστός όγκος και απaráμιλη ποιότητα. Είναι άξιο θαυμασμού το ότι ένας άνθρωπος σε τόσο λίγο χρονικό διάστημα συγκέντρωσε και κατέγραψε τόσες πολλές πληροφορίες. Ο Αριστοτέλης είναι σημαντικός για το θέμα μας και ως καθηγητής του Αλεξάνδρου, καθώς αναδεικνύεται ως η καταλυτική πνευματική μορφή που με τη μεγάλη της επιρροή σημάδεψε, όχι μόνο τη μόρφωση, αλλά και την προσωπικότητα του Αλεξάνδρου.

Ωστόσο, το έργο *Περί θαυμάσιων ακουσμάτων* κατά πάσα πιθανότητα δεν είναι του Αριστοτέλη, αλλά για τη σύνθεσή του θεωρούμε υπεύθυνους τους μαθητές και διαδόχους του, ιδίως τον Θεόφραστο, που μάλλον ως πηγή χρησιμοποίησε τα χωρία του Τιμαίου. Κάποιες αναφορές στο έργο, όπως π. χ. η σωστή τοποθέτηση της πηγής του Δούναβη - η αρχαία ονομασία ήταν Ίστρος - στο Δάος του Ερρινίου, πληροφορία που έγινε γνωστή από τους Ρωμαίους, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το έργο γράφτηκε την περίοδο του Αδριανού περίπου τον 2^ο μ. Χ. αιώνα. Άσχετα με το ποιος ήταν ο συγγραφέας του, για μας είναι σημαντικό, γιατί στο έργο αναφέρεται η Αδριατική εκροή του Ίστρου (Δούναβη), ενώ παράλληλα θεωρείται ότι οι Αργοναύτες αποπλέοντάς τον βγήκαν στην Αδριατική. Είναι γνωστό σήμερα πως οι Έλληνες συγγραφείς ερμήνευσαν με λάθος τρόπο τις γεωγραφικές ονομασίες στην πορεία των Αργοναυτών, ωστόσο

με βάση αυτές τις πηγές έχει πλαστεί ο μύθος που συνυφαίνεται τις Αψυρτίδες:

81. Ἐν ταῖς Ἡλεκτρῖσι νήσοις, αἱ κείνται ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου, φασὶν εἶναι δύο ἀνδριάντας ἀνακειμένους, τὸν μὲν κασσιτέρινον τὸν δὲ χαλκοῦν, εἰργασμένους τὸν ἀρχαῖον τρόπον. λέγεται δὲ τούτους Δαιδάλου εἶναι ἔργα, ὑπόμνημα τῶν πάλαι, ὅτε Μίνω φεύγων ἐκ Σικελίας καὶ Κρήτης εἰς τούτους τοὺς τόπους παρέβαλε. ταύτας δὲ τὰς νήσους φασὶ προκεχωκέναι τὸν Ἡριδανὸν ποταμὸν. ἔστι δὲ καὶ λίμνη, ὡς ἔοικε, πλησίον τοῦ ποταμοῦ, ὕδωρ ἔχουσα θερμὸν ...

Αριστοτέλης, Περί θαυμάσιων ακοσμάτων

Σε άλλο σημείο βρίσκουμε ανάλογες πληροφορίες για τον Ίστρο:

105. Φασὶ δὲ καὶ τὸν Ἰστρον ῥέοντα ἐκ τῶν Ἐρκυνίων καλουμένων δρυμῶν σχίζεσθαι, καὶ τῇ μὲν εἰς τὸν Πόντον ῥεῖν, τῇ δὲ εἰς τὸν Ἀδρίαν ἐκβάλλειν. σημεῖον δὲ οὐ μόνον ἐν τοῖς νῦν καιροῖς ἐωράκαμεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων μάλλον, οἷον τὰ ἐκεῖ ἄπλωτα εἶναι· καὶ γὰρ Ἰάσονα τὸν μὲν εἰσπλουν κατὰ Κυανέας, τὸν δὲ ἐκ τοῦ Πόντου ἐκπλουν κατὰ τὸν Ἰστρον ποιήσασθαι φασὶ· καὶ φέρουσι ἄλλα τε τεκμήρια οὐκ ὀλίγα, καὶ κατὰ μὲν τὴν χώραν βωμοὺς ὑπὸ τοῦ Ἰάσονος ἀνακειμένους δεικνύουσιν, ἐν δὲ μιᾷ τῶν νήσων τῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ¹ ἱερὸν Ἀρτέμιδος ὑπὸ Μηδείας ἰδρυμένον.

Ἄλλες πληροφορίες για την Ίστρια και τη Λιβυρνια βρίσκουμε σε διάφορες περιγραφές με τη γενική ονομασία *Περίπλους και Περιήγηση*, ένα είδος λογοτεχνικών έργων που έγινε γνωστό μετά τις εκστρατείες του Αλεξάνδρου.

Στο σημείο αυτό θα αναφέρουμε ένα υστερογενές έργο του Ψευδο-Σκόλακα, της Βυζαντινής περιόδου που προσφέρει τη λανθασμένη θεωρία για την τοποθέτηση του ποταμού Ίστρου – Δουναβη, αλλά και του έθνους των Ιστρίων.

Σκόλας 20. Ἰστροὶ – Μετὰ δὲ Ἐνετοῦς εἰσὶν Ἰστροὶ ἔθνος, καὶ ποταμὸς Ἰστρος. /Οὗτος ὁ ποταμὸς καὶ εἰς τὸν Πόντον ἐκβάλλει, ἐνδιασκευῶς εἰς Αἴγυπτον. Παράπλους δὲ τῆς //Ἰστρον// χώρας ἡμέρας καὶ νυκτός.

Λίγο παρακάτω τοποθετεῖ τον Ίστρο στην *Ίστρια της Αδριατικής* συνεχίζοντας με την περιήγηση του έθνους των Ιλλυριών.

Σκόλας 21. Λιβυρνοὶ – μετὰ δὲ Ἰστροὺς Λιβυρνοὶ εἰσιν ἔθνος..... Κατὰ ταύτην τὴν χώραν αἶδε νήσοι εἰσιν, ὧν ἔχω εἰπεῖν τὰ ὀνόματα (εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἀνώνυμοι πολλαί) Ἰστρὶς νήσος σταδίων τί, πλάτος δὲ ρκ' //Κασσιτερίδες//Μεντορίδες. Αὗται δὲ αἱ νήσοι εἰσι μεγάλαι/ //Καταιβάτης// ποταμὸς. Παράπλους τῆς Λιβυρνίδος χώρας ἡμερῶν δύο.

¹ Τις νήσους εν τω Αδρία ύστερα θα συναντήσουμε στον Απολλώνιο το Ρόδιο με την ονομασία Αψυρτίδες.

Μια πόλη μεγάλης σημασίας στην αρχαιότητα ήταν η Πόλα – πασιγνώστο κέντρο της ρωμαϊκής εποχής. Συγκρίνοντας τις αρχαίες αναφορές για την ίδρυση της πόλης, καταλήγουμε σε δύο ετερόκλητες εκδοχές, από τις οποίες η μια βασιζείται σε ελληνιστικούς συγγραφείς, τον Καλλίμαχο, το Λυκόφωνα και τον Απολλώνιο το Ρόδιο, κατά τους οποίους η Πόλα βρίσκεται κάπου στον Ιλλυρικό πόρο, κοντά στον τάφο του Κάδμου και της Αρμονίας, στη Νότια Ιλλυρία, στο ύψος του σημερινού Ulcinj. Σύμφωνα με την άλλη εκδοχή που βασιζείται σε συγγραφείς της ρωμαϊκής εποχής, τον Στράβωνα και τον Πλίνιο, η πόλη αυτή ονομάζεται Πόλαι, και βρίσκεται στη άλλη άκρη – στη χερσόνησο της Ίστριας. Είναι πιθανόν στην πραγματικότητα να υπήρχαν δύο πόλεις παρόμοιας ονομασίας, αλλά δεν αποκλείουμε τη δυνατότητα ο Καλλίμαχος να έκανε λάθος βασιζοντας τη θεωρία του στον Τιμαίο από τη Σικελία, ιστορικό του 4^{ου}-3^{ου} π. Χ. αιώνα, ο οποίος ήταν πηγή του Καλλιμάχου. Ο Τιμαίος πιστεύει πως η ετυμολογία της λέξης Πόλαι προέρχεται από μια αρχαία κολχική λέξη που στα ελληνικά θα είχε τη σημασία ‘πόλη των φυγάδων’.

Στη συλλογή των ελεγείων του, *Αιτίαι*, ο Καλλίμαχος, ποιητής από την Κυρήνη περί τα 320-240 π. Χ. περιγράφει τις διάφορες λατρείες των θεών, τελετές και εορτές, ακόμα και τις ονομασίες διαφόρων πόλεων που σχετίζονται με τη μυθολογία. Σε μια ελεγεία αφιερωμένη στην πορεία των Αργοναυτών από την Κολχίδα, ο Καλλίμαχος μάς λέει πως η πόλη Πόλα ιδρύθηκε από τον Ιάσονα και τη Μήδεια, οι οποίοι φεύγοντας από τους Κόλχες έφτασαν εκεί, ίδρυσαν την πόλη και την ονόμασαν ‘Πόλη των φυγάδων’. Απόσπασμα του ποιήματος αυτού αναφέρεται από τον Στράβωνα και βρέθηκε σε ένα πάπυρο της Οξυρρύγχου.

Οί μὲν ἐπ’ Ἰλλυρικοῦ πόρου σχάσαντες ἔρετμά
 λῆα πάρα ξανθῆς Ἀρμονίης τάφιον²
 ἄστυρον ἐκτίσαντο, τό κεν Φυγάδων τις ἐνίοποι
 Γρατικός, ἅτ’ αὐτῶν γλώσσ’ ὀνόμηνε Πόλας.
 Στράβων, 1,2,39

Άλλη σημαντική αναφορά της Πόλας είναι εκείνη του Απολλωνίου του Ρόδιου, και συνοδεύεται με τη μακρά πορεία του Ιάσονα και της Μήδειας κατά τη φυγή τους από τους Κόλχους προς τις εκβολές του Δούναβη στην Αδριατική θάλασσα.

² Ξανθῆς Αρμονίης τάφιον, οι άλλες εκδοχές αντί για ‘τάφιον’ έχουν τη λέξη ‘όφιος’. Σύμφωνα με την πρώτη θεωρία, ο Καλλίμαχος αναφέρεται στον επιτάφιο τῆμβο του Κάδμου και της Αρμονίας, με την άλλη όμως στη μυθική μεταμόρφωσή τους σε φίδια. Εν πάση περιπτώσει, είναι σαφές ότι ο Καλλίμαχος το μέρος Πόλαι το τοποθετεί στην Ιλλυρία.

4, 300-302

(οὔρεα Παφλαγόνων θεύμενοι·) οὐδὲ Κάραμβιν
γνώμψαν, ἐπεὶ πνοιαί τε καὶ οὐρανίου πυρός αἴγλη
μίμνεν ἕως Ἴστροιο³ μέγαν ῥόον εἰσαφίκοντο.

4, 323-335

αὐτὰρ ἐπεὶ τ' Ἄγγουρον ὄρος καὶ ἄποθεν ἐόντα
Ἄγγουρου ὄρεος οὐκὸπελον παρὰ Καυλιακοῖο,
ὧ̄ πέρι δὴ σχίζων Ἴστρος ῥόον ἐνθα καὶ ἐνθα⁴
βάλλει ἄλός, πεδίον τε τὸ Λαύριον ἠμείψαντο,
δὴ ῥα τότε Κρονίην⁵ Κόλχοι ἄλαδ' ἐκπρομολόντες,
πάντη, μὴ σφε λάθοιεν, ὑπετμήξαντο κελεύθους.
οἱ δ' ὄπιθεν ποταμοῖο κατήλυθον, ἐκ δ' ἐπέρησαν
δοιᾶς Ἄρτέμιδος Βρυγηίδας ἀγχόθι νήσους.⁶
τῶν ἦτοι ἐτέρη μὲν ἐν ἱερὸν ἔσκεν ἔδεθλον·
ἐν δ' ἐτέρη, πληθὺν πεφυλαγμένοι Ἀψύρτοιο,
βαῖνον· ἐπεὶ κείνας πολέων λίπον ἐνδοθι νήσους
αὐτως, ἀζόμενοι κούρην Διός, αἱ δὲ δι' ἄλλα
στεινόμεναι Κόλχοισι πόρους εἴρυντο θαλάσσης.

4,507-521

(Οἱ Κόλχοι παραμένουν στην Αδριατική)
(Ὦς ἔφατ') ἦνησαν δὲ νέοι ἔπος Διακίδαιο.
ρίμψα δὲ νῆ' ἐπιβάντες ἐπερρώοντ' ἐλάτησιν
νωλεμές, ὄφρ' ἱερὴν Ἥλεκτριδα νῆσον ἴκοντο,
ἀλλάων ὑπάτην, ποταμοῦ σχεδὸν Ἑριδανοῖο.⁷

507

³ Ο ποταμὸς Ἴστρος εἶναι ὁ σημερινὸς Δούναβης (μέχρι νὰ φθάσουν ἀπὸ τὸ Δούναβη στὴν Αδριατικὴ θάλασσα, ὅπως μαθαίνομε ὑστερα, ὁ Απολλώνιος μᾶς περιγράφει μὴ σκηνὴ στὴν ὁποία οἱ Ἀργοναῦτες φορτώνουν τὸ πλοῖο στὶς πλάτες τους καὶ κατεβαίνουν τὴν ἡπειρο μὲ τὰ πόδια).

⁴ Ἐνθα καὶ ἐνθα (ἐδῶ κι ἐκεῖ): στὴν Αδριατικὴ καὶ στὸν Εὐξείνιο Πόντο.

⁵ Ἡ Κρονίη θάλασσα, ἦταν ἡ παλαιὰ ὀνομασία γιὰ τὴν Αδριατικὴ.

⁶ Οἱ Βρυγηίδες νῆσοι, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀψύρτου τὰ νησιά θὰ ὀνομαστοῦν Ἀψυρτίδες. Γιὰ τοὺς Βρυγηίδες εἶναι ἀγνωστο, εἰάν ἔμεναν κοντὰ στὸ Δυρράχιο (τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας) ἢ στὶς νησιδὲς Cres, Lošinj, γνωστὲς ὡς Ἀψυρτίδες. Τὴν ὀνομασία αὐτὴ τὴ βρισκόμαστε γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Στέφανο τὸν Βυζάντιο, ὁ ὁποῖος τὸ ἔθνος ὀνομάζει Ἀψυρτεῖς. Αὐτὴ τὴν ὀνομασία μαθαίνομε ἀπὸ τὸν Πλίνιο (3.141) μὲ τὴ λατινικὴ ὀνομασία *Absortēs (Absortium insula – τὸ νησί τῶν Ἀψυρτιδῶν)*. Ἡ πρώτη πηγὴ γιὰ αὐτὴ τὴν ὀνομασία εἶναι ὁ Πτολεμαῖος (2.16.8), ὁ ὁποῖος τὸ νησί ὀνομάζει Ἀψορος. Πρόκειται γιὰ τὸ σημερινὸ νησί Cres. Λόγω τῆς καλῆς τοποθεσίας τῆς, ἡ Ἀψορος ἦταν διασταύρωση ὅλων τῶν ἐμπορικῶν δρόμων ποὺ ἔνωσαν τὴν Ἑλλάδα μὲ μακρινὲς Βαλτικὲς χώρες. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἦρθαν καὶ οἱ Ἕλληνες ἀποικιστὲς, οἱ ὁποῖοι τὸν 4^ο αἰῶνα ἰδρύσαν τὶς ἀποικίες τους στὴν μέση καὶ τὴ νότια Αδριατικὴ. Παρόλο ποὺ οἱ Ἕλληνες ποτὲ δὲν μπόρεσαν νὰ νικήσουν τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ νὰ κυριεύσουν τὴν πόλη Ἀψορο, εἶναι σίγουρο ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐπίδραση ἦταν μεγάλη, καὶ οἱ Ἰλλυριοὶ οὐχ ῥώσαν τὴν πόλη μὲ τὰ Κυκλώπεια τείχη, τὰ ὁποία σώζονται ἕως τὶς μέρες μας.

οἱ μὲν ἐπ' αὐτῶν νήσων ἔβαν ἦσιν ἐπέσχον 514
 ἦρωες, ναῖοισι δ' ἐπώνυμοι Ἐμφύρτοιο·
 οἱ δ' ἄρ' ἐπ' Ἰλλυρικοῖο μελαμβάθεος ποταμοῖο,
 τύμβος ἴν' Ἀρμονίης Κάδομοί τε, πύργον⁸ ἔδειμαν,
 ἀνδράσιν Ἐγγελέεσιν ἐφέστιοι· οἱ δ' ἐν ὄρεσιν
 ἐνναίουσιν ἄπερ τε Κεραύνια κικλήσκονται
 ἐκ τόθεν ἐξότε τούσγε Διὸς Κρονίδαο κεραυνοὶ
 νήσον ἐς ἀντιπέριαν⁹ ἀπέτραπον ὀρηθῆναι.

4, 575-580

... τὰ δ' ἠεροειδέα λεύσσειν
 οὔρα δοιάζοντο Κεραύνια· καὶ τότε βουλάς
 ἄμφ' αὐτοῖς Ζηγὸς τε μέγαν χόλον ἐφράσαθ' Ἴηρη,
 μηδομένη δ' ἄνυσιν τοῖο πλόου, ὄρσεν ἄελλας
 ἀντικρὺ· τοὶ δ' αὖτις ἀναρπάγδην φορέοντο
 νήσου ἐπὶ κραναῆς Ἡλεκτρίδος ...

Στη μέση της Αδριατικής βρίσκεται το νησί *Ἰσσα* (Vis), με την ομώνυμη πόλη στην νότια πλευρά του νησιού. Λόγω της γεωστρατηγικής του θέσης, τον 4^ο αἰώνα η Ἰσσα έγινε προορισμός Ελλήνων αποίκων. Η προϋπόθεση αυτή αποδεικνύει ότι η Ἰσσα ήταν κατοικημένη ήδη από την προϊνδοευρωπαϊκή εποχή. Σύμφωνα με το υπόμνημα του Διονυσίου, τυράννου των Συρακουσῶν περί ιδρύσεως των αρχαίων πόλεων, η Ἰσσα ήταν ελληνικός οικισμός. Την πόλη κτισμένη στους πρόποδες ενός λόφου περικύκλωναν τείχη πλάτους 2,5 μέτρων, των οποίων λείψανα σώζονται μέχρι σήμερα στη νότια πλευρά. Παρόλο που σε σχέση με άλλες ελληνικές πόλεις η Ἰσσα θεωρείται μικρή (καταλαμβάνει περί τα 10 εκτάρια), λόγω της έκτασής της την θεωρούμε ως τη μεγαλύτερη αρχαιοελληνική πόλη της Κροατίας. Η αρχαία της αρχιτεκτονική διατηρείται μόνο σε ερείπια, ωστόσο η πληθώρα αρχαιολογικών ευρημάτων υπομνηματίζει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τη ζωή των κατοίκων της, ιδιαίτερος αυτών της Ελληνιστικής εποχής: επιτάφιας στήλες, αγγεία, κέρματα, αντικείμενα καθημερινής χρήσης, μαρμάρια και χάλκινα αναθήματα και λατρευτικά αγαλματίδια θεῶν. Η πιο σημαντική είναι η χάλκινη κεφαλή άγνωστης θεάς από τον τέταρτο π. Χ. αἰώνα.

⁷ Ο ποταμός Ηριδανός βρισκόταν στη βόρεια Ιταλία και χυνόταν στην Αδριατική. Σύμφωνα με μια εκδοχή ταυτίζεται με τον Πάδο.

⁸ Πύργον ἔδειμαν: Ο Απολλώνιος δεν αναφέρει το όνομα του οικισμού των Κόλχων, αλλά είναι πιθανόν ότι πρόκειται για τον ίδιο οικισμό που στον Καλλιμαχο βρισκόυμε ως *Πάλαι*.

⁹ Αντιπέριος νήσος είναι το νησί Κέρκυρα. Στην Αδριατική υπήρχε και η Ελληνική αποικία με την ίδια ονομασία *Κέρκυρα Μέλαινα* (η σημερινή Korčula της Κροατίας).

Η εμπορική ικανότητα των Ελλήνων και η μεγάλη τους εμπειρία στη ναυτιλία είχαν ως αποτέλεσμα η Ίσσα να γίνει σημαντικό πολιτικό και οικονομικό κέντρο της Αδριατικής. Κατά την περίοδο της ακμής της άρχισε και η ίδια να ιδρύει τις δικές της αποικίες σε κοντινά νησιά και στη στεριά. Με τον τρόπο αυτό, ενισχυμένη και διευρυμένη, η Ίσσα έγινε ένας δυνατός αντίπαλος για τους αυτόχθονες Ιλλυριούς, ενώ τους εξήγαγε κρασί, κεραμικά και προϊόντα πολυτελείας. Ωστόσο, όταν οι Έλληνες χρειάστηκαν τη βοήθεια ενός ισχυρού συμμάχου κατά των Ιλλυριών, προσέφεραν την πόλη ως αντάλλαγμα στους Ρωμαίους. Μετά από χρόνια συμμαχίας του ρωμαϊκού κράτους με την Ίσσα, ύστερα από τη νίκη του Καίσαρα, το 46 π. Χ., άρχισε η πτώση των πολιτικών και οικονομικών της δυνάμεων, ενώ τον κυρίαρχο ρόλο έχουν αναλάβει τα Σάλωνα με αποτέλεσμα να γίνουν η πρωτεύουσα της ρωμαϊκής επαρχίας της Δαλματίας.

Ας γυρίσουμε λίγο σε χωρίο που προηγείται, και μας οδηγεί λίγο πιο νότια. Θεωρείται σημαντικό, γιατί αναφέρει άλλα νησιά της Αδριατικής, όλα αρχαίες Ελληνικές αποικίες, όπως η Ίσσα, η Κέρκυρα Μέλαινα, και άλλες τις οποίες θα βρούμε στα ακόλουθα αποσπάσματα.

4, 562-571

ἀλλ' ἔθεον γαίης Ὑλληίδος ἐξανιόντες
 τηλόθι, τὰς δ' ἀπέλειπον ὅσαι Κόλχοισι πάροιθεν
 ἐξείης πλήθοντο Διβυρνίδες εἰν ἅλι νήσοι,
 Ἴσσα τε Δυσκέλαδός τε καὶ ἱμερτὴ Πιτύεια·
 αὐτὰρ ἔπειτ' ἐπὶ τῆσι παρὰ Κέρκυραν ἴκοντο,
 ἔνθα Ποσειδάων Ἀσωπίδα νάσσατο κούρην,
 ἠύκομον Κέρκυραν, ἐκὰς Φλειουντίδος αἴης,
 ἀρπάζας ὑπ' ἔρωτι· μελαινομένην δέ μιν ἄνδρες
 ναυτίλοι ἐκ πόντοιο κελαινῆ πάντοθεν ὕλη
 δερκόμενοι, Κέρκυραν ἐπικλείουσι Μέλαιναν·

Άλλος ένας σημαντικός συγγραφέας είναι ο Λυκόφρων, ποιητής και φιλόσοφος του 3^{ου} π. Χ. αιώνα, ο οποίος στα πλαίσια της Αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης ασχολήθηκε με την κωμωδία. Έγινε όμως γνωστός και ως τραγικός ποιητής. Εκτός από τα θεατρικά του έργα έγραψε και την *Αλεξάνδρα*, ένα έπος σε ιαμβικό τρίμετρο, που ήταν δυσνόητο, όπως τα περισσότερα έργα των Αλεξανδρινών, χωρίς πλούσια σχόλια. Η *Αλεξάνδρα* είναι και το μοναδικό του έργο που μας σώθηκε ολόκληρο. Σημαντικά για το θέμα μας είναι λίγα σημεία του έργου, από τα οποία τονίζουμε τους εξής στίχους, όπου ο ποιητής βασισζόμενος στη θεωρία του Καλλιμάχου, αναφέρει την ονομασία Πόλαι (‘Πόλη των φυγάδων’):

Κράθις δὲ γείτων ἡδὲ Μυλάκων¹⁰ ὄροις 1020
 χώρος συνοίκους δέξεται Κόλχων Πόλαις,¹¹
 Λυκόφρων, *Αλεξάνδρα*, 1020-1021

Η επόμενη πηγή, πολύ σημαντική για τις γνώσεις μας σχετικά με το ίδιο θέμα είναι ο Στράβων και το έργο του *Γεωγραφικά*.

1.2.39. ...τοτέ δὲ περὶ τῶν Κόλχων οἱ μὲν ἐπ' Ἰλλυριοῖο πόρου σχάσσαντες ἐρετμὰ λαῖα πάρα ξανθῆς Ἀρμονίης τάφιον ἄστυρον ἐκτίσαντο, τὸ κεν φυγάδων τις ἐνίσποι Γραικός, ἄταρ κείνων γλῶσσ' ὀνόμηγε Πόλαις. τινὲς δὲ καὶ τὸν Ἴστρον ἀναπλεῦσαι φασὶ μέχρι πολλοῦ τοὺς περὶ τὸν Ἰάσονα, οἱ δὲ καὶ μέχρι τοῦ Ἀδρίου· οἱ μὲν κατὰ ἄγνοιαν τῶν τόπων, οἱ δὲ καὶ ποταμὸν Ἴστρον ἐκ τοῦ μεγάλου Ἴστρον¹² τὴν ἀρχὴν ἔχοντα ἐκβάλλειν εἰς τὸν Ἀδρίαν φασὶ· τὰδε οὐκ ἀπιθάνως οὐδ' ἀπίστως λέγοντες.

Στράβων, *Γεωγραφικά*

Το απόσπασμα αυτό είναι συνέχεια εκείνου που παρατέθηκε προηγουμένως, όπου ο Στράβων αναφέρεται στον Καλλιμαχο.

2.5.20. Ὁ δ' Ἴονιος κόλπος μέρος ἐστὶ τοῦ νῦν Ἀδρίου λεγομένου· τοῦτου δὲ τὴν μὲν ἐν δεξιᾷ πλευρᾷ ἢ Ἰλλυρίας ποιεῖ, τὴν δ' εὐώνυμον ἢ Ἰταλία μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ κατὰ Ἀκυληίαν. ἐστὶ δὲ πρὸς ἄρκτον ἅμα καὶ πρὸς τὴν ἐσπέραν ἀνέχων στενὸς καὶ μακρὸς, μήκος μὲν ὅσον ἑξακισχιλίων σταδίων¹³, πλάτος δὲ τὸ μέγιστον διακοσίων ἐπὶ τοῖς χιλίοις.¹⁴ νῆσοι δὲ εἰσὶν ἐνταῦθα συχναὶ μὲν αἰ πρὸ τῆς Ἰλλυρίδος, αἱ τε Ἀψυρτίδες καὶ Κυρκτική καὶ Λιβυρνίδες, ἔτι δ' Ἰσσα καὶ Τραγοῦριον καὶ ἡ Μέλαινα Κόρκουρα καὶ Φάρος, πρὸ τῆς Ἰταλίας δὲ αἱ Διομήδαιοι.¹⁵ Ἀπαιγειρομένας περὶ τὸν Ἡριδανόν, τὸν μηδαμοῦ γῆς ὄντα, πλησίον δὲ τοῦ Πάδου λεγόμενον, καὶ τὰς Ἥλεκτριδας νήσους τὰς πρὸ τοῦ Πάδου καὶ μελεαγρίδας ἐν αὐταῖς· οὐδὲ γὰρ τούτων οὐδὲν ἐστὶν ἐν τοῖς τόποις...

Περιγραφή της Αδριατικής και των γύρω νησιῶν

¹⁰ Κράθις, είναι ποταμός στη Νότια Ιταλία, άρα γειτόνευε με τη χώρα των Μυλάκων, ένα έθνος που ζούσε στην απέναντι πλευρά της Αδριατικής, στην Ιλλυρία, στα σύνορα με την Ήπειρο. Αυτό το σημείο ήταν δυσπρόσιτο, ακόμα και στην αρχαιότητα.

¹¹ Πόλαι των Κολχών, πρόκειται για τους Κόλχους, οι οποίοι αποτυχόντες στην προσπάθεια να διεκδικήσουν το θάνατο του Αιψύρτου, δεν επέστρεψαν ποτέ στην πατρίδα τους για να μην τους βρει η οργή του βασιλιά Αίτη. Και ο Λυκόφρων προφανώς, όπως και ο Καλλιμαχος και ο Απολλώνιος αναφέροντας την ονομασία Πόλαι την τοποθετεί στη Νότια Ιλλυρία.

¹² Του μεγάλου Ἴστρον, ο Στράβων αναφέρει τις δύο διαφορετικές θεωρίες περί του ποταμού Ἴστρον - Δούναβη, που κατά τη μία εκρρέει στον Εὐξείνο Πόντο κατά την άλλη (του Πλίνιου του Πρεσβυτέρου) δε στην Αδριατική, ο ίδιος ο Στράβων στηρίζει την πρώτη θεωρία.

¹³ Περίπου 1028 χμ.

¹⁴ Περίπου 260 χμ.

¹⁵ Διομήδαιοι, σήμερα τα νησιά *Tremiti* (η αρχαία ονομασία μάς επιβεβαιώνει την παραμονή του Διομήδη στην Αδριατική).

Στο σημείο *Ιόνιος κόλπος* βλέπουμε πως μετά τις διάφορες περιγραφές της Μεσογείου, ο Στράβων συνεχίζει την περιγραφή του μεταξύ της Ιλλυρίας και Ιταλίας, που στην αρχαιότητα λεγόταν Ιόνιος κόλπος, αλλά ύστερα πήρε την ονομασία Αδριατικός κόλπος ή Αδριατική Θάλασσα (κατά τον Απολλώνιο, τον Ψευδο-Σκύμνο και τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο). Επίσης αρνείται όλες τις θεωρίες για τον ποταμό Ηριδανό, που μερικοί ταύτιζαν με τον Πάδο, καθώς και θεωρίες περί των Ηλεκτρίδων νήσων.

Οι θεωρίες περί των Ηλεκτρίδων νήσων δεν ταυτίστηκαν ποτέ με κάποιες αληθινές νήσους – τις ειρωνεύονται και οι μεταγενέστεροι συγγραφείς. Στον Στράβωνα π. Χ. βρίσκουμε την έκφραση ‘μυθεομένων ή κατεψευσμένων’, ακόμα και ο Πλίνιος τις κρίνει ως ‘vanitas Graeca’ (Ελληνική ψευδολογία). Ο ισθμός της Αψόρου προστάτευε τα πλοία από ανέμους και θύελλες. Εκεί περνούσε ο λεγόμενος ‘Δρόμος του ηλεκτρού’. Πολλά αντικείμενα από κεχριμπάρι βρέθηκαν σε ιλλυρικούς τάφους της περιοχής. Ωστόσο, αυτά τα αντικείμενα δεν αποδεικνύουν τις αρχαίες θεωρίες ότι στην Αδριατική υπήρχαν πηγές του ηλεκτρού, είτε (όπως πίστευαν) ότι κάπου στη Βόρια Αδριατική υπήρχε ένα είδος πεύκου που κατά περιόδους έσταζε ήλεκτρο, παρά μόνο τη σημαντικότητα του εμπορίου του ηλεκτρού από τις Βαλτικές χώρες στην Ελλάδα μέσω της Αδριατικής.

5.1.9 Μετά δὲ τὸ Τίμανον ἢ τῶν Ἰστριῶν ἐστὶ παραλία μέχρι Πόλας, ἢ πρόσκειται τῇ Ἰταλίᾳ. μεταξύ δὲ φρούριον Τεργέστε Ἀκυλίας διέχον ἑκατὸν καὶ ὀγδοήκοντα σταδίου· ἢ δὲ Πόλα ἱδρύεται μὲν ἐν κόλπῳ λιμενοειδεῖ νησιδία ἔχοντι εὖρομα καὶ εὐκαρπα, κτίσμα δ’ ἐστὶν ἀρχαῖον Κόλχων τῶν ἐπὶ τὴν Μῆδειαν ἐκπεμφθέντων, διαμαρτνόντων δὲ τῆς πράξεως καὶ καταγνόντων ἑαυτῶν φυγὴν “τὸ μὲν φυγάδων κεν ἐνίσποσι Γραικὸς” ὡς Καλλιμαχος εἶρηκεν “ἀτὰρ κείνων γλώσσ’ ὀνόμηνε Πόλας. τὰ μὲν δὴ πέραν τοῦ Πάδου χωρία οἱ τε Ἐνετοὶ νέμονται καὶ οἱ [Ἰστριοὶ] μέχρι Πόλας”. ὑπὲρ δὲ τῶν Ἐνετῶν Κάρνοι καὶ Κενόμανοι καὶ Μεδόακοι καὶ Ἰνσοῦβροι, ὧν οἱ μὲν πολέμοι τοῖς Ῥωμαίοις ὑπῆρξαν, Κενόμανοι δὲ καὶ Ἐνετοὶ συνεμάχουν καὶ πρὸ τῆς Ἀννίβα στρατείας, ἠνίκα Βοῖτους καὶ Ἰνσοῦβρους ἐπολέμουν, καὶ μετὰ ταῦτα.

Σε ένα άλλο σημείο ο Στράβων περιγράφει τον κόλπο της Ιστρίας, αναφέροντας τα γύρω νησιά, τους λεγόμενους Αψυρτίδες, εν συνεχεία καταγράφοντας και τις άλλες Αδριατικές πόλεις, μεγάλες ελληνικές αποικίες – την *Ισσα*, *Τραγοῦριον* (Ισσεών αποικία), τη *Φάρο* (Πάρο) (την αποικία των Παρίων).

Παρά την έλλειψη ισχυρών τεκμηρίων για την παρουσία ελληνικού οικισμού στα περιχώρα του σημερινού *Σπλιτ*, η ετυμολογία της αρχαίας ονομασίας – *Σπάλατος*, *Ασπάλαθος* – μας κάνει να πιστέψουμε πώς οι Έλληνες, όχι μόνο που γνώριζαν αυτήν την περιοχή, αλλά το Σπλιτ υπήρχε ως ελληνική αποικία. Οι Έλληνες άποικοι ίδρυσαν τις αποικίες

τους, όχι μόνο σε νησιά, των οποίων τα πιο γνωστά ήταν όπως είπαμε η Ίσσα, η Φάρος, η Κέρκυρα Μέλαινα, αλλά και στην στεριά, όπως το Τραγούριον και το Επέτιον. Παρά την εύρεση μερικών επιταφίων πλακών στην περιοχή αυτή, είναι αδύνατον να επιβεβαιωθεί η αστικοποίηση της περιοχής στην εποχή του ελληνικού αποικισμού. Γι αυτό το λόγο το Σπλιτ έχει αποκτήσει τη φήμη του αργότερα, χάρη στο παλάτι του Ρωμαίου αυτοκράτορα Διοκλητιανού, που κτίστηκε για να ζήσει ο ίδιος τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του.

Οι Δωριείς από την Ίσσα έφτασαν στην Κέρκυρα, ένα νησί στο οποίο προηγουμένως είχαν εγκατασταθεί οι Κνίδιοι, ονομάζοντας τον πυκνοδασωμένο αυτό τόπο Κέρκυρα Μέλαινα. Δεν μας είναι γνωστό το αρχαίο όνομα της δωρικής αποικίας στην Κέρκυρα, σήμερα ωστόσο ονομάζεται Λουμβάρδη, όπου βρέθηκε η πιο διάσημη επιγραφή της εποχής, 'Ψήφισμα της Λουμβάρδης', κάτι που μας επιβεβαιώνει την ίδρυση της αποικίας.

7.5.5. Παρ' ὄλην δ' ἦν εἶπον παραλίαν νῆσοι μὲν αἱ Ἀψυρτίδες, περὶ ἃς ἡ Μῆδεια λέγεται διαφθεῖραι τὸν ἀδελφὸν Ἀψυρτον διώκοντα αὐτήν. Ἐπειτα ἡ Κυρκετικὴ κατὰ τοὺς Ἰάποδας· εἶθ' αἱ Λιθυρνίδες περὶ τετταράκοντα τὸν ἀριθμὸν· εἶτ' ἄλλαι νῆσοι, γνωριμώταται δ' Ἰσσα, Τραγούριον, Ἰσσεῶν κτίσμα, Φάρος, ἢ πρότερον Πάρος, Παρίων κτίσμα, ἐξ ἧς Δημήτριος ὁ Φάριος, καὶ ἡ τῶν Δαλματῶν παραλία καὶ τὸ ἐπίνειον αὐτῶν Σάλων. Ἔστι δὲ τῶν πολλῶν χρόνον πολεμησάντων πρὸς Ῥωμαίους τὸ ἔθνος τοῦτο· κατοικίας δ' ἔσχεν ἀξιολόγους εἰς πενήκοντα, ὧν τινὰς καὶ πόλεις, Σάλωνά τε καὶ Πριάμωνα καὶ Νινίαν καὶ Σινώπιον, τὸ τε νέον καὶ τὸ παλαιόν, ἃς ἐνέπρησεν ὁ Σεβαστός. Ἔστι δὲ καὶ Ἀνδήτριον ἐρυμνὸν χωρίον, Δάλμιον δὲ μεγάλη πόλις, ἧς ἐπώνυμον τὸ ἔθνος, μικρὰν δ' ἐποίησε Νασικᾶς καὶ τὸ πεδῖον μηλόβοτον διὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἴδιον δὲ τῶν Δαλματῶν τὸ διὰ ὀκταετηρίδος χώρας ἀναδασμὸν ποιῆσθαι· τὸ δὲ μὴ χρῆσθαι νομίμασι πρὸς μὲν τοὺς ἐν τῇ παραλίᾳ ταύτῃ ἴδιον, πρὸς ἄλλους δὲ τῶν βαρβάρων πολλοὺς κοινόν. Ἄδριον δὲ ὄρος ἐστί, μέσσην τέμνον τὴν Δαλματικὴν, τὴν μὲν ἐπιθαλάττιον, τὴν δ' ἐπὶ θάτερα. Εἶθ' ὁ Νάρων ποταμὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Δαοριζοὶ καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Πληραῖοι, ὧν τοῖς μὲν πλησιάζει νῆσος ἢ μέλαινα Κόρκυρα καλουμένη καὶ πόλις, Κνιδίων κτίσμα, τοῖς δὲ Ἀρδιαίοις ἢ Φάρος, Πάρος λεγομένη πρότερον· Παρίων γάρ ἐστι κτίσμα.

Εκτός από τον Στράβωνα, σημαντική πηγή από την οποία μαθαίνουμε για την πορεία των Αργοναυτών και την περαιτέρω τύχη των Κόλχων είναι η *Απολλοδώρου Βιβλιοθήκη*:

1.9.24. τοῖς δὲ Αργοναυταῖς τὸν Ἡριδανὸν ποταμὸν ἤδη παραπλέουσι Ζεὺς μηνίας ὑπὲρ τοῦ φονευθέντος Ἀψύρτου χειμῶνα λάβρον ἐπιπέμψας ἐμβάλλει πλάνην. καὶ αὐτῶν τὰς Ἀψυρτίδας νήσους παραπλεόντων ἡ ναὺς φθέγγεται μὴ λήξιν τὴν ὀργὴν τοῦ Διός, εἰ μὴ πορευθέντες εἰς τὴν Αὔσονίαν τὸν Ἀψύρτου φόνον καθαρῶσιν ὑπὸ Κίρκης.

1.9.25. ...τῶν δὲ Κόλχων τὴν ναῦν εὑρεῖν μὴ δυναμένων οἱ μὲν τοῖς Κεραυνίοις ὄρεσι παρῴκησαν, οἱ δὲ εἰς τὴν Ἰλλυριδα κομισθέντες ἔκτισαν Ἀψυρτίδας νήσους·

Ένα είδος επιλόγου όλων των εκδοχών που αναφέρθηκαν μάς προσφέρει ο Διόδωρος ο Σικελιώτης:

[4,56]. 7. οὐ παραλειπτέον δ' ἡμῖν ἀνεξελεγκτον τὴν ἱστορίαν τῶν ἀποφηναμένων τοὺς Ἀργοναύτας ἀνά τὸν Ἴστρον πλεύσαντας μέχρι τῶν πηγῶν κατενεχθῆναι διὰ τῆς ἀντιπροσώπου ῥύσεως πρὸς τὸν Ἀδριατικὸν κόλπον. 8. τούτους γὰρ ὁ χρόνος ἤλεγξεν ὑπολαβόντας τὸν ἐν τῷ Πόντῳ πλείοσι στόμασι ἐξερευγόμενον Ἴστρον καὶ τὸν εἰς τὸν Ἀδριαν ἐκβάλλοντα τὴν ῥύσιν ἔχειν ἀπὸ τῶν αὐτῶν τόπων. Ῥωμαίων γὰρ καταπολεμησάντων τὸ τῶν Ἰστρῶν ἔθνος, εὐρέθη τὰς πηγὰς ἔχων ὁ ποταμὸς ἀπὸ τετταράκοντα σταδίων τῆς θαλάττης. ἄλλα γὰρ τοῖς συγγραφεῦσιν αἰτίαν τῆς πλάνης φασὶ γενέσθαι τὴν ὁμωνυμίαν τῶν ποταμῶν.

Με τον ερχομό των Ρωμαίων, ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰσβολή τους στὴν Κόρινθο, τὸ 146 π. Χ., ὅλες οἱ αναφερόμενες ἀποικίες συνέχισαν τὴ ζωὴ τους. Οἱ νέοι ἀρχόντες βέβαια ἰδρυσαν καὶ ἄλλες, δικές τους ἀποικίες, με ἀποτέλεσμα σήμερα νὰ βρισκοῦμε περισσότερα ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα καὶ εὐρήματα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἀκόμα καὶ ἡ ἱστορικὴ κλήση τῆς Κροατίας στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ μεγάλη τῆς ἐπιρροή στὴν περαιτέρω ἱστορία, καὶ ὅλα τὰ γεγονότα που ἀκολούθησαν, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα οἱ Δαλματικές ἀκτές νὰ ταυτίζονται περισσότερο με τοὺς Ῥωμαίους παρά με τοὺς Ἕλληνας. Ὡς ἀπόδειξη τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ μεγάλη γλωσσικὴ ἐπιρροή τῶν Ἐνετῶν στὶς πλούσιες δαλματικές διαλέκτους, ἀλλὰ εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἐπιρροή αὐτὴ ἦταν παρόμοια ἀκόμα καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα.

Ὅλες οἱ πηγές τῆς λογοτεχνίας που ἀναφέρθηκαν καὶ πολλές ἄλλες που λόγῳ περιορισμένου χρόνου καὶ χώρου δε συμπεριλήφθηκαν σὲ αὐτὴ τὴν εἰσήγησή μάς βεβαιώνουν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὄχι μόνο γνώριζαν τὰ μέρη μας, ἀλλὰ καὶ ἰδρυσαν πάρα πολλές σημαντικές ἀποικίες, ἀφήνοντας ἔτσι ἀσβεστά στο χρόνο τὰ ἶχνη τῆς ἑλληνικῆς Οἰκουμενικότητας.

ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ ΠΕΡΙ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ:

- ⤴ Ὅμηρος, *Ὀδύσεια*, Ε, 65-69.
- ⤴ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, *Ἀργοναυτικά*, 4.323-335, 4, 468-470, 4, 480-481, 4, 503-506, 4, 507-521, 4, 575-580.
- ⤴ *Ἀπολοδώρου Βιβλιοθήκη*, 1.9.24, 1.9.25.4¹⁶
- ⤴ Ἀππιανός, *Ῥωμαϊκά*, *Ἰλλυρικά*.¹⁷
- ⤴ Ἀριστοτέλης, *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων*, 2,13 (4), 81 (82), 105 (112).
- ⤴ Ἀρτεμίδωρος ἀπὸ τὴν Ἐφεσο, *Γεωγραφούμενα*, 4, 9-11.¹⁸
- ⤴ Δίων Κάσσιος, *Ῥωμαϊκὴ ἱστορία*, 8.20, 41.40, 54.20.¹⁹

¹⁶ 1^{ος} αἰ. π. Χ.

¹⁷ Ἱστορικός ἀπὸ τὴν Αλεξάνδρεια, 2^{ος} αἰ. μ. Χ.

¹⁸ Ἀρτεμίδωρος, ὁ 1^{ος}, 2/1 αἰ. π. Χ.

¹⁹ 2^{ος}-3^{ος} αἰ. μ. Χ. ἱστορικός ἀπὸ τὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας.

- > Εκαταίος ο Μιλήσιος, *Γης περίοδος*.²⁰
- > Καλλίμαχος, *Αιτίαι* (πηγή από του Στράβωνα), 1.2.39.
- > Λυκόφρων, *Αλεξάνδρα*, 1016-1026.
- > Πανσανίας, *Περιήγησις της Ελλάδος*, 10.32.19.²¹
- > Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 25, 41-42.
- > Πτολεμαίος Κλαύδιος, *Γεωγραφική υφήγησις*, 2.14-16, 3.1.23,24,
- > (Ψεύδο) Σκύλαξ, *Περίπλους των Ηρακλέους στηλών*, 20, 21.
- > (Ψεύδο) Σκύμνος, *Περιήγησις* (χρον. από 110-100 πρ. Χρ.), 188-195, 369-401, 773-776.
- > Στράβων, *Γεωγραφικά*, 1,2,39; 1.3.15, 2.5.20, 5.1.1, 5.1.8., 5.1.9, 7.5.3-4, 7.5.5, 7.5.9.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- > Απολλώνιος Ρόδιος, *Αργοναυτικά*, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία Οι Έλληνες, Κάκτος, Αθήνα 1999.
- > Αριστοτέλης, *Άπαντα*, τόμος 35, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία Οι Έλληνες, Κάκτος, Αθήνα 1999.
- > *The Geography of Strabo*, The Loeb Classical Library, London-Cambridge Mass 1969.
- > Strabonis *Geographica*, Teubner (A. Meinecke), Leipzig 1907.
- > www.library.yale.edu/etc/musaios.htm
- > Katičić R., *Illyricum Mythologicum*, Antibarbarus, Zagreb 1995.
- > Križman M., *Antička svjedočanstva o Istri*, ZN, Žakan Juri, Pula 1997.
- > *Leksikon Antičkih Autora, Latina et Graeca*, Matica Hrvatska, Zagreb 1996.
- > Sanader M., *Antički gradovi u Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb 2001.

²⁰ 560-480 π. Χ.

²¹ 2^{ος} αι μ. Χ.